

7. Квінт Горацій Флакк. Про поетичне мистецтво / Квінт Горацій Флакк: Твори. – К. : Дніпро, 1982. – С. 215-226.
8. Маслюк В. Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст.. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. – К. : Наукова думка, 1983. – 234 с.
9. Мукаржовский Я. Структуральная поэтика. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 480 с.
10. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. / Авт.-уклад. Ю.І.Ковалів. – Т.2. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – 624 с.
11. Література. Теорія. Методологія: Пер. з польск. С.Яковенка / Упоряд. і наук. ред.. Д.Уліцької. – К. : Видав. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – 543 с.
12. Лессинг Г.-Э. Избранное. Пер. с нем. – М. : Худож. лит., 1980. – 574с.
13. Пахаренко В. Основи теорії літературі. – К. : Генеза, 2007. – 296 с.
14. Платон. Государство / Платон. Сочинения: В 3-х томах. / Пер. с древнегреч. под. общ. А.Ф. Лосева и В. Асмуса. – М. : Мысль. – Т.3. – Ч.1. – 1971. – С.89-455.
15. Прокопович Ф. Про поетичне мистецтво / Фефан Прокопович. Філософські твори: В 3-х томах. – К. : Наукова думка. – Т.1. – 1979. – С.103-507.
16. Тодоров Цв. Поэтика / Пер. А.К. Жоковского // Структурализм: “за” и “против” : Сб. статей. – М., 1975. - С. 37-64.
17. Якобсон Р. Вопросы поэтики. Посткриптум к одноименной книге / Якобсон Р. Работы по поэтике. – М. : Искусство, 1987. – С. 80-98.
18. Якобсон Р. Лінгвістика і поетика / Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М.Зубрицької. 2-е вид., доповнене. – Львів : Літопис, 2001. – С.465-491.

Анотація. У статті визначається те, які основні питання й проблеми вивчали поетики різних епох, якими способами (а може і методами) діяли (здійснювали пошуки) давні автори поетик, які найважливіші аспекти й особливості творчості і творів письменників вони вивчали, наскільки багатогранними й структурованими бачили первісні літературознавці і конкретні твори, чому, коли і як диференціювалося все багатство надбань майстрів художнього слова, чому й коли давні дослідники літератури стали достатньо чітко виокремлювати в кожному творі і в кожному літературному явищі їхні зміст, форми, ознаки, функції, сутність та цінність твору.

Ключові слова: поетика, літературознавство, твір літератури, художня література.

Summary. The article is devoted main questions and problem to study poetic different epoch; how method to work author ancient poetic; what important aspect and peculiarity work they study; way and when to differentiate trade writer; way and when ancient researcher literature to pick out in the literature phenomenon maintenance, form, essence and price work.

Key words: poetry, literary critics, artistic work, artistic literature.

УДК 811. 161. 2'377. 46: 2

Ковтун А.А.

НАЗВИ ХРИСТІЯНСЬКИХ ЦЕРКОВНО–КАЛЕНДАРНИХ ТА БІБЛІЙНИХ ПОДІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

Загальновідомо, що перешкоджання розвитку релігійної сфери у ХХ ст. фактично пригальмувало становлення релігійно-християнської термінологіки, яку тоді називали “пережиточним” лексичним пластом [10, 139]. Однак боротьба з “релігійними упередженнями” не завадила інтенсивному проникненню його в українську художню літературу того періоду, оскільки для нашого народу сфера релігійних понять завжди була “джерелом метафоричних інновацій” [7, 8].

Нині вітчизняні мовознавці активно вивчають взаємопроникнення загальноживаної та церковно-термінологічної лексики, констатуючи наявність детермінологічних процесів. Так, С. Єрмоленко, досліджуючи лінгвістичні аспекти взаємодії церковного та народного календарів і міфологічну концепцію О. О. Потебні, зауважує, що для українців характерне використання назв релігійних свят як відповідних дат господарювання чи родинного життя, тому такі назви стають

основою народного календаря [2, 1995]. З'ясовуючи лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові, І. Бочарова стверджує, що релігійні гертоніми переважно є одиницями стилістично маркованими, а їхні побутові назви тяжіють до мовленнєвої економії (Спас, Покрова) [1]. З огляду на те, що значення слів закріплюють життєвий досвід колективу певної епохи, завданням нашого дослідження є вивчення специфічних рис лексико-семантичних та стилістичних процесів в українських назвах християнських церковно-календарних (свят і постів) та біблійних подій як елементів структурно-семантичної організації художньої прози радянської доби, яку характеризує відкрите нищення християнської культури владою.

Загальною особливістю функціонування найменувань християнських церковно-календарних подій поза релігійною сферою є заміна офіційно-церковних назв побутовими, яка ґрунтується частіше на експлікації ядерних сем, наприклад, назву *Водохрещця* утворено за архісемами 'вода' і 'хрещення'.

Одна з основних рис використання назв релігійних свят і постів – утрата значення релігійної події та реалізація темпоральної ознаки, оскільки мовців цікавить власне хронологія релігійних свят як способу поділу року на певні періоди: *Хоч од м'ясиць, як оженився Прокіп, небагато часу минуло, але Гафійці здавалось, що Прокіп виріс і навіть постарів* (У. Самчук); *...одружився на цю покрову* (М. Стельмах); *На Другу Пречисту свято й відгуляли* (У. Самчук); *Чим ближче було до Пилипівки, тим більше втрачала спокій* (І. Вільде). Із смислової структури найменувань церковно-релігійних подій майже скрізь актуалізовано диференційну сему 'час події' і лише зрідка – архісему 'значення події', як, наприклад, у О. Гончара: *Ти переможеш, бо сьогодні день Благовіщення, що означає надія, уповання*. Темпоральну ознаку 'час події' може конкретизувати сема 'тривалість події': *На масляниці я зовсім закрутилася* (З. Тулуб). У СУМі "М'ясиці. Певний період після посту, коли за законами православної церкви дозволяється вживати м'ясу їжу, одружуватися тощо" [6, IV, 839].

Характерно, що актуалізації темпоральних найменувань церковних подій поза терміно-системою іноді містять імпліцитну сему 'приблизність', незважаючи на конкретність загальновідомих часових меж ("Різдво. Християнське свято народження Христа, що відзначається православною церквою 25 грудня за старим стилем [6, VIII, 563]; "Водохрещі. Церковне свято 19 січня в пам'ять євангельської легенди про хрещення Ісуса Христа" [6, I, 722] і т. д.): *Вона кому хочеш баки заб'є, бо як задзвонить язиком на різдво, то до великодня не спиниться* (М. Стельмах), де актуальними семантичними ознаками є 'зима' (*різдво*) і 'весна' (*великдень*). Якщо між подіями виникають причинно-наслідкові зв'язки, то семантичну структуру лексем ускладнюють нові семи, також темпорально зумовлені, наприклад, у прислів'ї [див.8], використаному У. Самчуком, сему 'час події' посилюють семи 'пора, частіше багата на воду' (*Стрітєння*) і 'тепла пора' (*Юрія*): *Як на стрітєння, кажуть, півень під порогом нап'ється, то на Юрія він напасється*.

Художні використання назв християнських церковно-календарних свят орієнтують на відображальну семантику різних екстралінгвальних чинників, зокрема загальнокультурний рівень носіїв мови, їхню обізнаність у культовій атрибутиці тощо, наприклад: християнські свята для українців – це:

– 'час благопристойної поведінки' (" *Як вам, тату, повертається язик отаке говорити, та ще в святий вечір* (М. Стельмах); *...бійтеся святої п'ятниці* (У. Самчук); " *Якби, дядьку, сьогодні не свята неділя, ми показали б вам і совість, в стерво* (М. Стельмах));

– 'час відпочинку / гостювання' (*...а одного разу мати взяла в колгоспі коней, і ми поїхали на зелені свята в Переволошину до тітки в гості* (О. Гончар));

– 'смачна їжа' (*...вся хата запахла не то різдвом, не то великднем* (М. Стельмах)) та ін.

Значення церковно-релігійної лексеми *піст* ("За церковними правилами "невживання скоромної їжі" [6, VI, 545]) концентрує семантичні ознаки:

– 'засіб очищення від зла' (*А хіба він не знає, що бісів можна тільки вірою та молитвою святою, творячи її безупинно, озброївшись постом і Господнім словом* (В. Міняйло));

– 'обмеження в поведінці' (" *Петре, не танцюй " піст* (М. Стельмах));

– 'обмеження в їжі' (*Ви, певне ж, не знаєте, що він у піст скоромне їсть?* (М. Стельмах));

– 'смуток' (*Зима, Великий піст, смуток* (У. Самчук)).

Простежуємо модифікацію вказаних сем у низці переносних використань: 'обмеження в поведінці / їжі'! 'обмеження розумових здібностей': " *Аби можна було прикупити розуму, як саме на ярмарку, прикупив би йому цілу бодню. " І все одно мали б у себе лише піст, " вкусив старого непоштивий Гриню* (М. Стельмах). Метафоризація лексеми *піст* сприяє ефективним словотвірним можливостям цього слова:

– *пісний* (*Як із землі виросла сестра Аркадія, з пісним обличчям...* (Г. Косинка));

– *піснота* (" *Отак і станеш черницею, " золотокоса на мить обметала своє личко смиренністю і піснотою...* (М. Стельмах));

– *піснунатість* (*Вираз удаваної піснунатості, святенницької стриманості, що лежав на Софіїному обличчі, дівчатам-заробітчанкам з першого ж погляду не сподобався* (О. Гончар));
– *піснити* (*пісникувати*) (...запрагнув тоді Федір, щоб з ним хоч що-небудь відбулося, бо до решти спісніло його життя з нелюбою (В. Земляк).

Відповідно актуалізовано асоціативні семи ‘нудність’, ‘незацікавленість’, ‘незадоволеність’, ‘байдужість’, ‘неповноцінність’.

Лексичні одиниці *Великдень* та *Різдво Христове* – найбільш визначні релігійні свята для українців-християн, абстрактно-символічні назви яких містять метонімічний компонент ‘християнська віра’ (*Неділі зрікся, паски і різдва* (О. Довженко)), хоча, як вважає С.Килимник, окремі найменування, що пов’язані з цими святами, наприклад, *Чистий тиждень*, *Чистий Четвер* (останній тиждень і останній четвер перед Великоднем), беруть свій початок із дохристиянства (*Великдень* – продовження давнього свята весняного сонця, що знаменувало очищення всього вогнем або водою [3, II, 27]).

Усичення імпліцитної семи ‘радість від воскресіння Ісуса Христа’ в лексемі *Великдень* сприяє використанню лексеми *Великдень* та похідних форм *великодній*, *великодність* для творення переносних значень ‘радість’, ‘свято’, ‘святковість’, ‘урочистість’: ...*дали ще ряди та ряди “ від гончарних до іконостасів та паперових квіток, які надали тим ярмаркам урочистості та великодності* (П. Загребельний). Фразеологізм як (*мов, ніби*) на *Великдень* – “Дуже, пишно” [9, I, 72] також указує на стан позитивної ознаки.

Синонімічні лексеми *Великдень* і *Пасха* [5, I, 137] мають ще й церковний відповідник “*Воскресіння Господнє* (“Воскресіння Господнє “ те саме, що й *Великдень*” [11, 87]). Переносні значення лексем *воскресіння* та *воскрешати*, як і у прямому значенні, зберігають архісему ‘оживлення’: *Казковий Васнецов і монументальний Репін, чаклун, що воскресив у фарбах героїчну душу своїх предків...* (І. Багрянний). Модифікована сема ‘оживлення’ становить основу метафоризації означених лексем, а саме: ‘видужання (фізичне)’ (про людину): “*Ви? З воскресінням вас, Гурійовичу! Оце я розумію: тільки заштопали чоловіка “ уже він і на коні!*” (О. Гончар); ‘внутрішнє оновлення’ (про людину): *А уздрів Анну і воскрес..* (Р. Федорів); ‘відновлення в пам’яті’ (про людину): *воскресают почуття* (У. Самчук); *воскрешают минуле* (І. Багрянний); *воскресить відшуміле* (О. Гончар); ‘відродження’ (напр., *воскресіння нації*): *Ляхи, турки, литва, татари. Не дадуть воскреснути* (Р. Іванчук); *Пролог до воскресіння своєї нації...*(І.Багрянний); ‘циклічне оновлення’ (про природу): *Бо ж переможе спрагла весняного воскресіння земля...* (І. Багрянний).

Подібні переносні використання не позбавлені урочистості. Функціонування релігійних лексем у імплікованому ряді засвідчує збереження ними традиційних ознак піднесеності та позитивної конотації: ...*цей небесний усміх, здатний воскресити мертвих, розтоплювати холодні сніги..., повертати втрачений час!* (П. Загребельний). Вхідження лексем *воскресати*, *воскрешати* до нанизувальних рядів “ досить поширене явище в художній літературі радянського періоду, супроводжуване характерною особливістю: релігійні лексичні одиниці звичайно розпочинають нанизування і містять потужний енергетично-експресивний заряд для решти компонентів: *Кінозірки усіх студій світу з часом відцвітають, на жаль... Згорає кожна, одначе не кожній дається воскреснути ще раз, весноцвітом життя сйянути на екранах із своїх напівзабутих юних стрічок* (О. Гончар); *Вона (махорка. “А.К.”) так діє, як рятівний хімікат на зіпсовану, зів’ялену фотографічну плівку, викликаючи забуті, загублені риси, воскресає їх, підсилює, скріплює...* (І. Багрянний).

Текстуальним антонімом до актуалізацій релігійно-християнських лексем *Великдень* і *свято* (“*Свято. 1. День або дні, коли урочисто відзначають видатні події, знаменні дати. // Відзначуваний звичаєм або церквою день на честь якої-небудь події чи святого... [6, IX, 104-105]*”) є лексема *Судний день*, наприклад, у М. Стельмаха: *Не робить людям з великодня судного дня; От учора для Богдана Васильовича було свято, а сьогодні, може, настає судний день*, де позитивним семам ‘радість’, ‘святковість’, ‘урочистість’ протиставлені негативні ‘нестерпність’, ‘розплата’, ‘кінець’. Негативні семи лексеми *Судний день* актуалізовані також і у стійких словосполученнях, до речі, не зафіксованих фразеологами, як-от: *вершити (здійснювати, правити тощо) страшний суд* – “приймати жорсткі, непопулярні рішення; карати кого-небудь” (...*самолюбному Мислицькому бачилося, що збунтований народ саме йому доручить вершити страшний суд і саме на його долоню покладе ключі від раю земного* (О. Досвітній)); *і перед судним днем (не зробить)* – “ніколи” (...*а свого хрестика і перед судним днем не поставлю* (М. Стельмах)).

Близькими за значеннями до біблійної події *Судний день* (*Страшний суд, останній суд, суд*) є біблеїзми *Содом* (*Содом і Гоморра*) (розм. *содома, содомище*) та *вавилонське стовпотворіння* [див.: 4, 39], які в художній прозі ХХ ст. частовживані й слугують знаками ‘хаосу’, ‘безладу’, ‘метушні’, ‘галасу’, ‘беззаконня’: *Та інакше й бути не могло, бо содом тут у нас, зборисько німець-лютеранець... Кому тут стояти за православіє?* (О. Гончар); *Адже скажи людям зразу, що то для них землю ділять, то тут така б содома знялась, що живцем пожерли б одне одного...*

(Г. Косинка); ...*Нащо народила? Нащо в таке содомище пускає життя?* (А. Головка); “...*Одібрали в мене ліс, і луки, і землю. А хіба це є закон? “ Столпотвореніє вавілонське* (Б. Харчук). Переносні актуалізації лексеми *Содом* зберігають ще й біблійне значення ‘розпушта’...*кортіло їй самій до панських вихлясів-вигибасів нічних, та ще й малу свою кинути в той содом!* (П. Загребельний).

Трансформація назви біблійної події *тайна вечеря* відбувається через реалізацію її окремих диференційних ознак, частіше позитивного плану (‘однодумці’, ‘добрі наміри’, ‘миролюбність’, ‘зібрання’, ‘нерозголошеність’ та ін.): *І справді, в них була партизанська тайна вечеря, з тією різницею від біблійної, що не було тут Іуди, а були справжні діти своєї землі, була вірність, була любов* (М. Стельмах); *Я згадав: сю ніч ми повинні зібратися у Дзюбиному саду...* “ *Христос з учениками, “ як каже наш Распутін, “ на тайну вечерю...* (Н. Королева). Зрідка зі зміною семи ‘добрі наміри’ на ‘злі наміри’ змінюється і вектор оцінності: “ *Хе-хе-хе, а тут, бачу, тайна вечеря, “ якнайрадісніше обводить щілинами очей присутніх. “ А за тайною вечерєю сидять собі за чаркою одинадцять апостолів* (М.Стельмах); *Звідусіль до Рубана доходили чутки, що хазяї гуртуються, щоночі збирають “тайні вечери” у хатах вавілонських багатинь...* (П. Загребельний).

Отже, хоча переважання темпоральної ознаки ‘час події’ над архісемою ‘значення події’ і звужує релігійні значення найменувань церковних свят і постів, засвідчуючи при цьому процес детермінологізації означених назв, проте, як доводить зібраний мовний матеріал, добра обізнаність “радянських” українців у культових обрядах є досить яскравим показником збереження ними високої релігійної культури. Значеннєве “розмивання” часових меж християнських подій, закріплених церковним календарем, усічення і трансформація розщеплених сем становлять основу метафоризації та метонімізації таких найменувань. Письменники в процесі образотворення активно послуговуються і назвами окремих подій Нового Завіту, зберігаючи звичну біблійну урочистість та піднесеність, що рідко містять іронію.

Список використаних джерел

1. Бочарова І.В. Лексико-семантичні і граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київ. нац. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 1999. – 17 с.
2. Єрмоленко С. Лінгвістичні аспекти взаємодії церковного та народного календарів і міфологічна концепція О.О.Потебні // Мовознавство. – 1995. – № 1. – С. 49–50.
3. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: У 3 кн., 6 тт. – К.: АТ “Обереги, 1994. – Кн. 1. – 400 с.
4. Коваль А.П. Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. – К.: Либідь, 2001. – 312 с.
5. Словник синонімів української мови: У 2-х т. / А.А.Бурячок, Г.М.Гнатюк, С.І.Головащук та ін.- К.: Наук. думка, 2001.
6. Словник української мови : В 11-ти томах. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.
7. Тараненко О.О. Полісемічний паралелізм і явище семантичної аналогії. – К.: Наук. думка, 1980. – 115 с.
8. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М.Номис / Упорядкув., прим. та вступна ст. М.М.Пазяка. “ К.: Либідь, 2004. “ 352 с.
9. Фразеологічний словник української мови: У 2-х т. – 2-е вид. – Т. 1-2. – К.: Наук. думка, 1999. – 980 с.
10. Худаш М.Л. Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (на матеріалах Львівського Ставропігійського братства). – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 164 с.
11. Шевченко В.М. Словник-довідник з релігієзнавства. – К.: Наук. думка, 2004. – 560 с.

Анотація. Автор продовжує цикл публікацій про функціонування релігійно-християнських лексем у художньому мовленні XX ст. У цій статті здійснено розгляд процесу збагачення внутрішньої лексико-семантичної організації групи найменувань християнських церковно-календарних (свят і постів) та біблійних подій традиційними та інноваційними для сакральних понять значеннями.

Ключові слова: лексема, сема, архісема, диференційна сема, імпліцитна сема, семна актуалізація, семне усічення, семне розщеплення.

Summary. The author continues to publish works on functioning of religio-christian lexemes in the literary language of the twentieth century. This article examines how the meanings, traditional and innovative for the sacral notions, enrich the inner lexico-semantic organization of the group embracing names of Christian (feasts and fasts) and biblical events.

Key words: lexeme, seme, nuclear seme, differential seme, implicit seme, seme actualization, seme reduction, seme splitting.